

I.

1957 nyara. A Balaton partján sátoroztunk. Egy alkalommal a nyakunkba zúduló zivatar elől egy közeli házban húzódtunk meg, félig-meddig ismerősökként. A villanyt a zivatar miatt kikapcsolták, vontatottan indult a beszélgetés. Régi dolgok kerültek szóba, valaki az emlékeit mesélte. Ha jól emlékszem, egy Ábrányi-versről beszélt, hosszan idézte, tán még azt is hozzátette: "Bizony, sirtunk is akkor..." Mi nehezen viseltük el az effajta sirámokat. De azért hallgattunk. Hanem mikor befejezte az öreg, Z. barátom elkezdte mondani:

Már kétmilliárd ember kötöz itt,
 hogy belőlem hü állatuk legyen,

 Ugy kellesz, mint parasztnak a föld,

 Ugy kellesz nekem, Flóra, mint falun
 villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
 mint gyermekeknek játék, oltalom,
 munkásoknak emberi öntudat.

Ők már kevésbé voltak türelmesek. Egy fiatalember röhögött: "Ugye, ez irta a bűdös küblit is..." - Ó, polgári családok réme, bűdös kübli! Ez kellett csak nekünk. Egyre jobban elmérgesedett a hangulat. De még idejében észbekaptunk: vendégek vagyunk, nem ránthatjuk fejükre a háztetőt. Aludni tértünk. Azaz, csak szerettünk volna aludni, a sátor beázott, a padláson feküdtünk le. Még sokáig voltam ébren.

Talán akkor értettem meg először, ~~xxxxxxxixix~~ vagy ha később is, de erre az estére visszagondolva a Hazám első szonettjét.

Az éjjel hazafelé mentem,
 éreztem, bársony nesz inog,
 a szellőzködő, lágy melegben
 tapsikoltak a jázminok,

 nagy, álmos dzsungel volt a lelkem,
 s háltak az utcán. Rám csapott,
 amiből eszméletem, nyelvem
 származik s táplálkozni fog,

"Rám csapott, amiből eszméletem, nyelvem táplákozni fog", egyetlen fordulattal értelmet kapott, ami csak sejtés, megérzés vagy ösztönös szembenállás volt. Hiszen mi csupán meghökkenteni akartuk őket, éppen csak visszataszító érzelműségüket akartuk ingerelni a nekik szokatlan vallomással.

"Hölgyek, urak, ismerősök..."

Rebbentél meg a kíváncsiak gunyos csapatát!"

Ők azonban sokkal jobban érezték a játék komolyságát, azaz, hogy nem játékról van szó. S nekünk is meg kellett éreznünk, hogy fegyver van a kezünkben, amit csak fegyverként kezelhetünk. Megfoghatjuk, eldobhatjuk, szűrhatunk, de magunkat is megszűrhatjuk vele.

Mert ha fájt is, de fegyverré kovácsoltad az "arany öntudatot", József Attila. Az éjszakának az a pillanata volt ez, amikor a lélek lovagi szertartásai játszódnak le:

"Az örök hiány köszörűjén
tündökletesre élezett pengét
csókolják meg a hűségesek" -

ahogy Nagy László írja, a nekem talán épp e perc miatt oly kedves József Attila-versében.

S mi jött ezután? Beszélgetések, csendes és hangosabb viták, emlékezések és tudós tanulmányok, Németh Andortól Szabolcsiig... S egyre több és több szó, verssor, talán már vers is. És egyre tisztább fényben állt a példa.

II.

"Légy fegyelmezett!" - inti magát. Igen, rettenetes, kemény, konok fegyelem és szilárdság kellett ehhez a makulátlanul tiszta élethez, s tegyük azt is hozzá: halálhoz. ~~xx~~ Mert a magyar irodalomban két költő halt igazán természetes halált: Petőfi Sándor és József Attila - írja Radnóti.

Nem megfutamodás s nem is tragikus véletlenek következménye volt Balatonszárszó. Nincs helye az oktalan siránkozásnak: "Ha élne még..." Habár önzésünk nekünk is ezt diktálná, ezzel sem szabad torzóvá csonkítanunk a példás egészt.

Mióta éltem, forgószélben
próbáltam állni helyemen.

S mi már biztosan tudjuk: állt is szilárdan, amíg lehetett. S nem rajta múlt, hogy nem lehetett tovább. A költő nem engedheti meg, hogy legyőzzék. A vereség csorbitaná a mű hitelét.

Halála előtt Hugo Ultima Verba című versének fordítása foglalkoztatja, s el kell hinnünk a József Jolán leirta megrázó jelenetet, a kegyetlen első sorral: "La conscience humaine est morte - A lelkiismeret halott". A könyörtelen fegyelem parancsa ezután már csak egy lehetett: Meg kell halni! Mintha meggyógyult volna, derűsen, magabizóan indult utolsó útjára. Utolsó győzelme volt ez.

x 0 x

De nemcsak ezt a sziklakeményiséget kell megtanulnunk tőle - ahogy Juhász Ferenc mondaná: József Attila szigorát. Hanem azt a leckét is, amit - ha már itt tartunk, mondjuk meg - Juhász Ferencék annak idején kevésbé tudtak (amikor felbomlani látszott "a törvény szövedéke"), azt a bizonyosságot, amihez a szabadságba vetett hit kevés, amit csak a tudás adhat meg. Mondjuk ki a vallomásba nem illő szót: a tudományos világnézet szilárdsága.

Lehet-e az övénél válságosabb helyzet, akárha csak ebből a szempontból nézzük is? Képeiben tettenérhetjük a vívódást, a küzdelmet:

Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog ~~amit~~ a másikat
s így mindenik determinált.
Csak ami nincs, annak van bokra,
csak ami lesz, az a virág,
ami van, széthull darabokra.

.....

Én fölnéztem az est alól
az eget fogaskerekére -
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a mult szövőszéke

és megint fölnéztem az égre
álmaim gőzei alól
s láttam, a törvény szövedéke
mindig fölfeslik valahol.

.....

Vasutnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-el nézem,
hogy' szállnak fényes ablakok
a lengedező szössz-sötétben.
Igy iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.

x 0 x

Csodálatos emberi bájáról szólnak az emlékezések. Magam én, ha testi alakjában próbálom magam elé idézni a költőt, mindig három arcát látom: A szigorú, tudatos jövőbenező arcot: a "hivatalos képet", az 1935-ből származót, amit csak úgy szoktam magamban mondani, hogy "nagyon fáj" - s végül a közös képet Jolánnal. A szőnyegen ülnek, egy régimódi kis gramofónt hallgatnak, József Attila kezében lemez, s önfeledten nevet. Hogy tudott nevetni...

Az emberi teljességet kell csodálnunk benne: A szigornak és kedvességnek, a komlyságnak és játékos bájnak összhangját. Neki sohasem jutott eszébe, hogy úgy viselkedjék, mintha saját emlékmű-szobra lenne. "Jó szóval oktasd, játszani is engedd szép, komoly fiadat!" - kéri a jövődőtől. Ezeket a szavait sem szabad felednünk.

Bence György

IV. e - 1960